

HORÁNSZKY NÁNDOR

CSALÁDI EMLÉKKÉPEK
HERCZEG FERENCRŐL

Írásunknak nem célja, hogy átfogó képet adjon az 1863-ban Versecen született, sváb családból származó, de magyarságát mindig megvalló Herczeg Ferenc életéről, politikai és írói pályafutásáról, társasági életéről, hírlapi megnyilatkozásairól¹, sokrétű tevékenységéről, jóllehet, utalunk azok néhány mozzanatára. Szándékunk csupán az, hogy családjunk, a Horánszky család generációinak a nagy íróval való kapcsolatára vessünk néhány pillantást.

Forrásul az a néhány levél szolgált, amelyeket Herczeg Ferenc Horánszky Lajoshoz² írt, továbbá több megemlékezése, valamint idősebb Horánszky Nándor³ emlékirata is. Herczeg kapcsolata a családdal már a legidősebb Horánszky Nándorral kezdődött, aki a Nemzeti Párt elnöke volt, és annak halálakor az *Új Idők* című folyóiratban⁴ mint képviselőtárs megemlékezésében felidézte a puritán politikus jellemvonásait. A további kapcsolat – a szintén képviselőtárs – Horánszky Lajossal folytatódott, a XX. század elején, vélhetően Tisza István személye is összekötötte őket.⁵ Mindketten Tisza feltétlen hívei közé tartoztak életük végéig. Herczeg több művében tesz hitet Tisza mellett.⁶ Horánszky pedig a Tisza-kultusz egyik meghatározó egyénisége, az Országos Tisza István Kör igazgatója. Az íróval ez a

kapcsolat később megerősödött, és az 1920-as években Herczeg, bár nem rendszeresen, eljárt a Budai Aurora nevű baráti társaságba, Horánszky Lajos Városmajor-utcai házába, amely a kultusz egyik műhelyének számított.

Herczeg számos megemlékezése közül hármat említünk meg, melyeket a Tisza Emlékbizottság összejövetelein mondott el. Az első 1921. február 24-én hangzott el a Tisza Emlékbizottság előadásán a Gellért Szállóban.⁷ Itt

Herczeg Ferenc a villájában (Vadas Ernő felvétele, 1936)

arról beszélt, hogy Tiszával szemben nem maradhatott senki sem közömbös. Nem voltak moll hangjai, ő nem rakott magára szordínót. A másik két beszéd 1924-ben az október 31-ei gyászünnepségen, illetve 1926-ban hangzott el a geszti sírbolt előtt.⁸

LEVELEZÉS

Herczeg mindig közvetlen, baráti hangnemben szólal meg Horánszky Lajoshoz intézett leveleiben. Annyiban érdekesekek ezek a levelek, hogy konvencionális jellegük ellenére fényt vetnek néhány olyan mozzanatra, melyek bepillantást engednek Herczeg társadalmi kötelezettségeibe is, nem szólva arról az emberi gesztusról, hogy fontosnak tartotta kifejezni együttérzését halálesetek kapcsán⁹. Mindegyik levél tisztelt és kedves barátomnak szólítja a címzettet, s igaz vagy tisztelő híveként írja alá sorait.

1924 novemberében az egyik összejövetelről távolmaradásának oka az volt, hogy „a délvidéki menekültek ügyeivel foglalkozó hatóságok és egyesületek fejeivel kell együtt” lennie, más

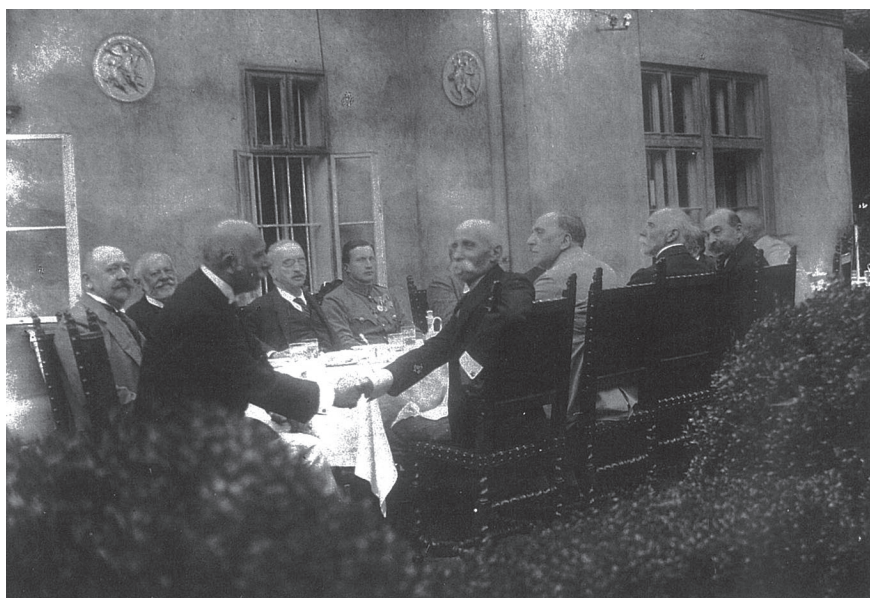
esetben pedig valamilyen irodalmi munkát kellett befejeznie.¹⁰

1926. decemberi levelében őszintén, humorral vegyítve írja Horánszky-nak, hogy: „Nagy és megérdemelt sikeréhez” gratulál, de nem tud elmenni a Tisza Körben Fejérváry Gézáról elhangzó előadására¹¹, mert népes társaság „rohanta meg a házamat” Ferenc napja alkalmával (ő ugyan nem szokta névnapját megtartani), és hát nem lehetett kitérni előle. „Tűzön és parázson ültem.” „Nem szeretnék olyan színben feltűnni, mintha az Irántad érzett barátságom, akár a Tisza-Kör körei iránt érzett érdeklődésem megcsappant volna.”¹²

HERCZEG MEGEMLEKÉZÉSE HORÁNSZKY LAJOSRÓL

Herczeg Ferenc és Horánszky Lajos kapcsolatáról hitelesen vall maga az író, aki a sorstárs halála után az Auróra baráti kör¹³ emlékkönyvébe – sok barát s kortárs mellett – méltató, elismerő sorokkal, kortörténeti adalékokkal tisztelgett emléke előtt. Olvassuk ezt a megemlékezést.

[Találkozásom Horánszky Lajossal] Ebben a fölötté érdekes [emlék]könyvben Szász Károly, Voinovich Géza és Nagy Miklós megrajzolták Horánszky Lajos plasztikus lelki arcképét, a Budai Auróráról pedig elmondták mindazt, amit egyáltalán érdemes tudni. Most már mit írjak én, hogy ismétlésekkel ne untassam az olvasót? – Elmondom első találkozásomat az ifjú Lajossal; úgy találok, az akkori viselkedése jellemző maradt későbbi elhelyezkedésére a közéletben. Elmondom továbbá, milyen szíves és hasznos munkát végzett a Magyar Revíziós Liga elnöki tanácsában, amiről eddig nem igen esett szó, mivel a revízió technikáját nem szokás a nyilvánosság előtt szellőztetni. Horánszky Lajossal én első ízben a villamos kocsin találkoztam, bár úgy lehet, hogy lóvasúti kocsi volt. A jármű, akár villamos erő, akár lóerő mozgatta, a Kerepesi-úton haladt, mikor Lajos felkapaszkodott, elfoglalta mellettem az üres helyet és rövid szünet után bemutatkozott. Ő akkor egyetemi hallgató¹⁴ volt, én kezdő író, mert meg kell vallanom, hogy 8 évvel idősebb voltam az „Öregnél”. Az összekötő kapocs köztünk [Lajos testvére], Horánszky Dezső volt, egy elragadóan szeretetreméltó ember, akivel jó barátságban élttem. Lajos tehát mellém ült és beszélni kezdett, nem irodalomról, mint tehette volna az ember, hanem politikáról. Éppen akkor ádáz harcok dúltak az országházban és a harcias ellenzék első sorában Horánszky Nándor, Lajos édesapja küzdött. Az öregúr egyébként az ellenzék rokonszenves és előkelő madorú tagja volt, de a kormányelnök [Bánffy Dezső] annyira fel tudta bősztetni az ellenzéki lelkeket, hogy még a mindig mérsékelt Horánszky Nándor is lángoló haraggal támadt neki. – Óriás meglepetésemre Lajos körülbelül a következőket mondta nekem: „A politikusaink nem tudják, mit művelnek, kövekkel hajigálnak, pedig a házunknak

Pekár Gyula kezét fog Kenedy Gézával az Auróra Társaság összejövetelén (1924. jún. 11.). Balszélen Horánszky Lajos, Kenedy mögött Herczeg Ferenc (Horánszky Nándor tulajdona)

üvegfalai vannak.” „Azt hiszed, mondtam én, az ellenzéknek le kell nyelnie a kormány törekvéseit?” „Mindezt le kell nyelnie, nem a kormány, hanem a nemzet kedvéért. Mert a végén a számlát a nemzetnek fogják benyújtani, a fizetés pedig borzalmas lesz!” „Szóval te nem helyesled édesapád politikáját?” „Én nem helyeslem a magyarság öngyilkosságát.” – Én később a Szikszay-portán¹⁵ azzal a tudattal ugrottam le, hogy egy fiók-Deák Ferencsel mentem végig a Kerepesi úton. – Az első világháború után közelebb kerültünk egymáshoz. Lajos már akkor annyiban levonta politikai meggyőződéséből a következtetéseket, hogy a Tisza-kör éltető lelke lett, magam pedig ab ovo Tisza-párti voltam. Midőn megalapította a Budai Aurorát, engem is meghívott a Városmajor utcába. A Horánszky-ház, érett ízléssel elhelyezett bútoraival, rengeteg kulturális kincsével és merészen dombosodó nagy kertjével, kivételesen vonzó és eredeti otthon volt. Sajnos sohasem volt tehetségem az időm helyes beosztásához, abban az időben különben is három ember munkáját végeztem, így az életem csupa kapkodás volt és csak elvétve jutottam hozzá, hogy elmenjek a Városmajor utcába. Pedig tisztában voltam vele, hogy az Auróra nagyfontosságú feladatot teljesít: összegyűjti az egymásra utalt embereket. Ami nálunk, ahol a közösségi érzések hiánya fenyegeti új Moháccsal [!] az értelmiséget, mondhatnám: nemzetmentő feladat. – Midőn megalakítottuk a Magyar Revíziós Ligát, azt mondtam Horánszky Lajosnak, szeretném beválasztatni az elnöki tanácsba. Nem volt éppen elragadtatva ötletemtől. Azt mondta: majd előbb elolvassa az alapszabályokat. Csak hogy nekünk nincsenek jóváhagyott alapszabályaink; a Liga nem egyesület, hanem szervezett népmozgalom. Miféle tagjai vannak a Ligának? Mágánás egy sincs, de annál több munkás. Igazi munkások? akarta tudni... Éppen

tegnap jelentették Dorogról, hogy a bányászok testületileg beléptek a tagok sorába... „Rendben van, mondta Horánszky, nektek nincsenek alapszabályaitok, alkalmasint azért nem, hogy szabadabban mozoghassatok. De valami vezérelveitek csak vannak?” – szóbóják a zátonyos tengeren, merre kormányozzuk a hajónkat. Négy ilyen bóját raktunk ki. Az első: A Liga csakis békés eszközökkel gondolja a revíziót megvalósíthatónak. Második vezérlésünk: Szent István birodalmának megszállt területein élő magyar kisebbségekkel nem tartunk fenn semmiféle összeköttetést. „Ezek negatívumok. De miféle pozitívumot akartok tulajdonképpen a revízióval elérni?” „A magyar többségű területeket föltétlenül visszaköveteljük, a többiek hovátartozását döntse el népszavazás.” Egy pillanatig hallgatott, azután kezet nyújtott és azt mondta: Megyek veletek! Mert ha ez nem demokrácia, akkor nem tudom micsoda!

A héttagú elnöki tanács hetenként egyszer ülésezett. Horánszky volt a legpontosabb tanácsstag. A külföldi titkárok jelentése nagyon érdekelte. (A Ligának állandó titkárságai voltak a külföld politikai gócpontjaiban. A titkárok feladata: az illető ország sajtójának ellenőrzése revízió szempontjából; a kisantant-propaganda ellensúlyozására, összeköttetést keresni hírlapokkal, a politikai, irodalmi és tudományos élet előkelőségeivel; a magyar ügynek barátokat szerezni a nép körében.) Hogy a külföldi-titkáraink milyen eredménytel dolgoztak, bizonyítja azon adat, hogy Londonban 270 [sic!] alsóházi tagból álló magyarbarát csoport alakult. Mindenütt voltak magyarbarát egyesületek, egyes külföldi írók és újságok magyar specialistákká képezték ki magukat, – csak éppen Németországban nem villant fel a magyarbarátság egyetlen szikrája sem. Berlieni titkáraink ismételtelen jelentették, hogy ott a helyzet

teljesen reménytelen. Mindazonáltal az elnöki tanács minden tagja meg volt róla győződve, hogy belátható időn belül a győztes nagyhatalmak maguk foglalkoztatnak alkalmat teremteni a trianoni békediktátum revíziójára. Hogy a magyar ügy efféle emelkedő tendenciát mutatott, hogy bizakodva tekinthetünk a jövőbe: abban tekintélyes része volt Horánszky Lajosnak. A bölcs józanságával és rendíthetetlen, bár minden frázistól irtózó hazafiságával igen nagy szolgálatot tett a nemzeti ügynek. Fájdalom, Hitlerék felborították az európai helyzetet, a romok alá temetve magukat és minket is. Midőn Magyarország német katonai megszállás alá került, a Gestapo egyik első dolga volt, hogy rátegye kezét a Liga levéltárára, dr. Fall [Endre]¹⁶ – a Liga ügyvezetője – pedig csak szökésével és hosszas bujkálásával kerülhette el a Gestapo börtönét.

A magyar tragédia egyik megrendítő epizódja, hogy Budapest ostroma idején egy bombatalálat megölte Horánszky Lajost és elpusztította a Budai Auróra székházát, vele magát az Aurorát.

Mink, akik visszamaradtunk Horánszky életének és művének romjai közt, szédülve nézünk a jóbarát után. Világító elméjű férfi volt, a szó legnemesebb értelmében volt kultúremlék; erős és józan lélek volt, egyike a legtisztább jellemeknek, kikkel az élet útján találkoztam.

RÉSZLETEK ID. HORÁNSZKY NÁNDOR EMLÉKIRATAIBÓL

Hogy megemlékezésünk teljesebb legyen, idekívánkoznak id. dr. Horánszky Nándor ideg- és elmegyógyásznak, Horánszky Lajos fiának az emlékiratai is. Ugyanis Édesapámnak a második világháború után személyes kapcsolata alakult ki Herczeg Ferencsel, és az író utolsó éveiben gyakori látogatója volt a Hidegkúti úton

levő háznak. Nagypám emlékének felidézése mellett szó került írókról, politikusokról, természetesen a politikáról, közös ismerősökről. A múlt felidézését megkönnyítette, hogy Horánszky Nándor feljegyzéseket készített a beszélgetésekről, így azt írta le, amit az írótól személyesen hallott és tapasztalt.¹⁷ A következőkben ebből az emlékiratból mutatok be részleteket, sokszor nem a teljes szöveget közzéve, hanem olykor összefoglalva a mondanivaló lényegét.

Az író ugyan ritkán fordult meg az Aurora összejövetelein, de Édesapámmal, Lajossal barátnak is mondható kapcsolata alakult ki az idők folyamán. A vele való ismeretségem 1947-től ered, bár látásból már ismertem. Többször láttam az Akadémián és a Kisfaludy Társaság ülésein, az elnöki emelvényen, de az ismeretség, nyugodtan mondhatnám atyai barátság, élete utolsó éveiben szövődött. Az ostrom utáni zavaros idők múlásával, egymás után kerestem fel az Aurora még életben levő tagjait, hogy tőlük emléksorokat gyűjtsek Édesapámról. 1947. augusztus 20-án, egy szép nyárvégi ünnepnapon kopogtattam be Herczeg Ferenc ajtaján, az ő meghitt hangulatú hűvösvölgyi villájába. Édesapámmal való jó barátsága erre a látogatásra, úgy véltem feljogosított. Mert egyébként tudtam, hogy az író elég exclusiv baráti körén kívül nem keresi újabb ismerősökkel a kapcsolatot. Magas, jól megtermett, kissé laza tartású, deli alakját a 80 és néhány év megtörte, görnyedtebbé tette, mozdulatai is nehézkesebbé váltak, járása nem volt a régi ruganyos. De szellemileg a teljes frissesség jellemezte. Éber figyelemmel kísérte a fejleményeket.

Édesapám halála körülményeit eddig nem ismertem. Mikor elmondtam neki, miként halt meg, és hogy halá-

lakor kezében volt Kuncz Aladár „Fekete kolostor” című könyve és éppen annál a mondatnál maradt nyitva: „*Így halt meg a vén sas, gyalultatlan deszkakoporsóban temették el*”, ami Édesapámra is vonatkozatható volt, elhallgatott. Magába merülve kissé elmélkedett és halk hangon csak ennyit mondott: „különös”. Édesapámról sokszor beszélt. „*Az öreget nagyon szerettem... az öreget, mondom. Pedig nálam fiatalabb volt. Érdekes, okos ember volt. De egyet nélkülözött: a humort a politikában. A politikai eseményeket nem tudta felülről nézni. Ilyenkor szenvedélyes volt és mindent mélyen komolyan vett. Szatirikus volt és keserűen látta a magyar közéletet, annak katasztrofális irányát.*”

Látogatásaim alkalmával – írja dr. Horánszky Nándor – eleinte, nyáron a kertben fogadott, de hűvösebb időben a tágas és otthonias villába tette át a fogadás helyét. Ennek földszintjén egyetlen nagy, zeg-zugos fogadószoba volt, melynek legrejtettebb hátsó részén állott íróasztala. A szobalabirintus falán beépített szekrényekben helyezkedett el gazdag könyvtára, főleg

irodalmi és történelmi művek. Dolgozószobájában levő könyvszekrényében tartotta saját műveit, melyek közül engem is megajándékozott aláírásával ellátott „Pro Libertate” regényével. Édesapámnak, 1936-ban, levélben köszöni meg a jókívánásokat a Pro Libertate művének megjelenése alkalmából, de hozzáteszi – egy rokonszenves személyiség megnyilvánulásként –: „*Több volt, mint jóleső, az első komoly hang volt, mely azt a megnyugtató érzést keltette föl bennem, hogy könyvem megírásával mégsem pazaroltam el az időmet. Engem ugyanis a Pro Libertate megjelenése alkalmával bizonyos kétségek kínoztak, mint rendszeren, ha sokat szeretnék beleadni munkámba. Tehát még egyszer: köszönöm.*”¹⁸

Első alkalommal ajándékba vittem neki Görgey Artúr egykori dohányszelencéjét, melyet édesapám a nyomorgó Görgey Kornéltól, a tábornok fiától vett meg. Nagyon köszönte és eltette emléktárgy-gyűjteményébe, hol többek között Deák Ferenc reggeliző készletének egy darabját őrizte. Megmutatta, hogy édesapámtól – aki szerinte „*szerencsés kezű gyűjtő volt*”

Kenedy Géza, Berzeviczy Albert, Herczeg Ferenc a Kisfaludy Társaság ülésén

– már van két emléktárgya: egy ritka Lánchíd-kép és Zrínyi Ilona XVII. századi képe. Az előbbi abból az alkalmából kapta, hogy a Széchenyit dicsőítő *A Híd* című színművében¹⁹ állást foglalt a Széchenyi-kultusz mellett. Köszönőlevelében azt írja²⁰, hogy „a kép csakugyan gyönyörű, a kerete pedig méltó a Te híres józólésedhez. Különösen nagyra vagyok veled, hogy az én kedvemért megnyergelted szabadon élő, ambrózián hízott szárnyas paripádat”, ugyanis a színes Lánchíd-képhez Édesapám csatolt egy epigrammaszerű költeményt, mely emlékezetem szerint így hangzott:

„Midőn hazánkra köd borult, s pusztult az ő avar, / Hidat épített országának a Legnagyobb Magyar. / Új híd-építő légy Te is! Műved hitet tegyen, / Múlt és jövő, ha összeépül, dicsőséged legyen.”

A *Híd* színdarab nyomán támadtak némi színpadok mögötti viták is, mert a Kossuthot megszemélyesítő Kiss Ferenc²¹ nem volt megelégedve, hogy a szerző nem neki juttatja az eszmei diadalt. A darab ezért némi ellentmondásokat váltott ki. Mint ellenművet, Hegedüs Loránt²² megírta Kossuth című drámáját²³. Hogy a színpadi vita milyen hatást keltett és mi lett a közvélemény állásfoglalása, bizony nem tudom. Egy másik képet is ajándékozott édesapám az „Arany szárnyak” munkájának sikere alkalmával. Ezek a képek különös megbecsüléseképp dolgozószobájának falát ékesítették, Görgey saját kezűleg aláírt arcképe mellett, akinek Herczeg „nagy tisztelője” volt.²⁴

Az író érdeklődött édesapám hatalmas könyvtárának sorsáról is, és megnyugvással fogadta, hogy annak tekintélyes részét sikerült megmentenem. Mint maga mondta, emlékiratai befejező részét elkészítette²⁵, de annak kiadása bizonytalan, mivel ő „ez

idő szerint nem működő író”. Kifejezte véleményét, hogy Édesapám Tiszaeletrajza alkalmasint ugyanerre a sorsra lesz kárthatva.²⁶

Mint unokahúgától, Herczog [sic!] Paulától hallottam, édesapám haláláról is megemlékezett emlékirataiban. De sajnos ez a gépelésben kész irat nem állott rendelkezésemre. Ebben azzal végzi, amikor az első szovjet katoná belépett villájába. – Egyébként akkoriban történt írói és politikai értékeléséről érdekes dolgokat mondott el. Összes műveit a Singer és Wolfner kiadónál lefoglalták, és állítólag papírmalomba vitték. Megtudta azonban, hogy az egész készletet kiszállították Dél-Amerikába, ahol a nagy számban élő magyarok között jó kelendőségnek örvendett.

Herczeg továbbá elbeszélte, hogy akkoriban, mikor az irodalom újra szerveződött, *Kuczka* Pétertől²⁷ kapott levelet „Kedves Barátom” megszólítással, hogy vegyen részt a szervezkedésben. Ő azonban elég rideg sorokban tagadta meg a közreműködést. Bizonyos, hogy merev állásfoglalása is szerepet játszott abban, hogy a „korszerű” írók között, különösen Veres Péter részéről, éles harc indult ellene. Nem is tagadták, nagy siker, hogy Herczeg Ferencet „sikerült a magyar irodalomból kiradtozni”. Különösen zokon vették tőle, hogy nem a nép problémáival foglalkozott, hanem a saját társadalmi rétegéből merített tárgyakat kedvelte. Bizonyára zokon vették tőle politikai pályáját is, hiszen Tisza István bizalmi embere volt, ő szerkesztette a Magyar Figyelőt, Tisza politikai és kulturális szócsövét, legutóbb pedig a Revíziós Liga²⁸ elnökeként fejtett ki „bűnös” tevékenységet.²⁹ Az akkor már minden aktivitástól visszavonult Herczeg látszólag közömbösen vette mindezt. Néha mulatott rajta. Mint például, mikor Voro-

silov tiszteletére nagy estélyt rendeztek, ahol a magyar közélet jeleseit hívták meg. Egyik, az orosz irodalmat ismerő író számon kérte, hogy miért nincs jelen Herczeg Ferenc. Nagy zavar keletkezett és valahogy kimagarázták, hogy ő „magas kora miatt nem tudott eljönni”. A Szovjetunióban néhány darabja állandóan színen volt.³⁰

Egyébként irodalmi értékeit akkoriban legalábbis a szovjet irodalmárok többre becsülték, mint a Viharsarok egyedül üdvözítő tárgykörét követelő itteniek. Ő maga beszélte el nekem, hogy az ostromot csak az által sikerült megúszniuk, hogy a szemközti hegyen felállított „Göring ágyúknak” kifogyott a muníciója. Így elkerülték az összelövetést, ám nem a behatoló első szovjet csapatok zsákmányolási akcióját. Neki is elvitték összes értéktárgyát, de ennél nagyobb baj volt, hogy megtalálták Browningját, könyvtára könyvsorai mögött. Ebből nagy izgalom támadt. „Sztari papát még ma agyonlövök”, mondták a felfedező katonák. Ki is jött lakására nyomban a GPU nyomozó tisztje, aki körülnézett a lakásban és tetszett neki, hogy Herczeg ágya mellett Repinnek „Zaporozseci kozákok”³¹ című képe van felfüggesztve. Ezt még a század eleji moszkvai útjáról hozta magával.³² A végén a nyomozásnál kiderült, hogy a tiszt, aki német fordításban több művét olvasta és nagyon becsülte, megmentette az agyonlövéstől, sőt kinyomozta a házban zsákmányoló katonákat, a rablott holmit visszaadatta, és őt mentesítette a további zaklatástól. Igaz, hogy a teljesen kiürített ruhatára nem került meg. Ezután elhunyt bátyjától örökölt ruhákban járt.

Herczeg Ferenc 1945 után minden társadalmi szerepléstől visszavonult. Leggyakoribb látogatója a szomszédban lakó Csathó Kálmán³³ volt. Csathó Kálmánnal egyébként találkoztam

Herczeg Ferencnél. Az anyagi leromlás idején is megőrizte régi határozott modorát. Megjelenésében mindenkor volt valami a régi dzsentriből. Az ő utasítására Herczog Paula szigorúan zár alatt tartotta az író emlékiratainak kész példányát. Nekem betekintést engedett volna azzal a feltétellel, ha nem viszem magammal, hanem ott, a villában olvasom át. Betegségem miatt erre soha nem került sor. Egyébként kevés látogatóval találkoztam ott. Rendszeres látogatója volt még a Városmajori Plébánián működő *Antal* Miklós Kárpátaljáról menekült lelkes, egy gyermekesen kedves, bőbeszédű, ámde süket pap. Talán éppen ezért beszélt annyit. Ennek kíséreté-

ben egy *Siménfalvy* nevű nyugdíjas katonatiszt látogatta fix napokon. Összetalálkoztam egy alkalommal *Kornis* Gyulával³⁴ is, ki elég közvetlen humorral nyilatkozott meg, akkor még nem tudva, hogy a kitelepítések hová fogják vetni. Gyakori látogatója volt Bethlen Margit, az egykori miniszterelnök neje, kinek irodalmi hajlamai is voltak, és úgy tudom, hogy a *Zilahy* Lajos által szerkesztett *Híd*³⁵ című irodalmi lap munkatársa volt.

Zilahyt én soha személyesen nem ismertem, de egy szolnoki Kisfaludy Társaság-i vándorgyűlésen elég nyegle látszatot keltett. Míg a Társaság idős és köztiszteltetben álló tagjai az ünnepi ülésen sötét ruhában jelentek meg, ad-

dig az egyébként is későn érkező Zilahy, aki egyik előadó volt, világos barnás sportruhában, nyegle és mondhatni fitymáló arckifejezéssel ült az előadóasztalhoz. Ez a visszás benyomás maradt meg bennem róla. Így a következő történet egyáltalán nem lepett meg. Herczeg beszélt el, hogy Zilahy valamely cikkben lebecsülő, gúnyos hangon emlékezett meg Tisza Istvánról. Bethlen Margit szalonjában ültek együtt, amikor ez a cikk szóba került. Herczeg elmondta, hogy az I. világháború alatt Zilahy mint tüdőbeteg volt szabadságon. Ellenben a katonatorvosi felülvizsgálat, melynek egyébként alig volt különös fogékonysága a magyar irodalom iránt, gyógyulatlanul

Berzeviczy Albert arcképének leleplezése a Tisza István Körben (1927). Ülő sor balszélén Herczeg Ferenc (Horánszky Nándor tulajdona)

akarta a frontra küldeni, avagy talán már ki is küldte. Herczeg Tiszához fordult, hogy mentse meg az életét ennek a sokat ígérő tehetségnek, aki a frontra kerülve, bizonyára rövidesen áldozata lenne tüdőbajának. Tisza intézkedésére Zilahyt azonnal hazaküldték és mentesítették a további frontszolgálatról. Éppen ezeket mondta el Herczeg a társaságnak, mikor belépett Zilahy. „Éppen rólad volt szó”, kezdte a szót Herczeg Ferenc, majd megismételve a tényállást, szemébe mondta, hogy a hálátlanságnak olyan rútsága nyilvánult meg írásában, melyet éppen életmentője ellen irányozott, amely meghazudtolja a jó ízlést. Nagyobb összetűzés ebből nem lett, de Herczeg említette, Zilahy nem felejtette el neki ezt a megszégyenítést.

Nevet mondta el, hogy egyik napon szobaleánya azzal állított be, hogy egy „fiatal leányka” óhajt vele „csak az előszobában” beszélni. Úgy hitte, autogramkérő, mert ez többször előfordult már vele. Töltőtollával felszerelve kilép, hát *Fedák Sári*³⁶ várja ott, nagy hahotázással, és borul a nyakába. Természetesen a szobában folytatódott a vizit, amikor is a Zsazsa elbeszélte, hogy nemrég szabadult a börtönből, ahova valamilyen jogcímen bezáratta a Rákosi-rendszer. Vidáman kibeszélgették magukat, de azután Zsazsa már többször nem jelentkezett. A régi színész ismeretségek közül tartotta a kapcsolatot *Márkus Emília*³⁷, aki a szomszéd házban lakott. Ott azonban már nem láttam, mert időközben súlyos beteg lett és hamarosan meg is halt. Herczeget ez a haláleset megrendítette és gondolkodóvá tette. Ugyancsak nagy hatással volt reá *Bajor Gizine*³⁸ és férjének tragédiája, melynek hátterével maga sem volt tisztában.

Amikor a házhoz jártam, együtt lakott sógornőjével, bátyja élemedett

korú özvegyével és annak leányával, Herczog Paulával. Herczeg halála után egy alkalommal felkeresett és az öregúrnak házikabátjával, valamint több ingével megajándékozott. Hívott látogatásra, de elbetegedésem folytán erre később nem volt alkalmam.

Ebben az időben Herczeg Ferencet élénk észjárású, de nem túlradó egyénnek ismertem, aki a múlt eseményeiről is bizonyos távrolról néző hidegséggel nyilatkozott. Nagyon sok irodalmi, színpadi vonatkozású, régmúlt eseményt tárgyaltunk meg. De azok egy részét Herczeg az emlékirataiban is lefektette. Sokat beszélt Jókairól személyes élményei kapcsán. Különösen második házasságával kapcsolatosan sok mindent tudott. Felháborította az a bánásmód, ahogy a húsz éves, éretlen és haszonvágó nő ezzel az aggastyán korban járó öreggel elbánt.

A személyes élményekből két epizódot elevenített fel. A szerzői jog ügyében megbeszélésre voltak hivatalosak *Wlassics*³⁹ akkori miniszterhez: Jókai, Mikszáth és Herczeg Ferenc. Herczeg Jókaival abban állapodott meg, hogy bizonyos fix időben érte megy kocsival. Herczeg a megbeszélés időben be is állított, de az öreg Jókait hálóköntösben, készületlenül találta. Az öregúr észrevehetően nagy zavarban volt, és azzal mentegetőzött, hogy meghűléses állapota miatt nem mehet el. Ekkor a csupán függönnyel elválasztott szobából kihallatszott: „Ez a vénember már ismét hazudozik!” És Herczeg nem kis meglepetésére a fellebent függöny mögül kilépett a drabális termetű, vörös pongyolába öltözött Nagy Bella. Ez nyers hangon folytatta: már tegnap panaszkodott és titokban az inast leküldte a boltba, hogy hozzon neki cognacot. De én rajtakaptam, elvettem tőle, és most megtiltottam, hogy a házat elhagyja. Herczeg

megdöbbsent a nyers és kíméletlen, bántó hangon és az öregúr mentségére hozta fel, hogy a rendelt szeszmenyi-ség nem annyi és nem oly költséges, hogy azt az ilyen korban levő férfitől meg kellene tagadni. De a nő továbbra is az engedetlenséget és a hazudozást emlegette és kevés megértést tanúsított az iránt, hogy egy Jókai milyen bánásmódot igényelne.

Ez idő tájt Herczeg azt hallotta, hogy Jókaiék kikocsikázásaik alkalmával a hátsó ülésen az anyós és az ifjú feleség ül, míg az öregurat a kis ülésen hagyják szorongani. Erről Herczeg személyesen is meggyőződött, sőt Jókainé anyja, aki a rossz nyelvek szerint libakereskedő volt, odaszólt Herczegnek: „*persze, most szeretné látni, hová ültetem a vénembert? (Ez volt, úgy látszik, az otthoni becenév). Nyugodt lehet, az ő helye a kis ülésen van.*”

Ebben az időben *Fényes László*⁴⁰, de talán más zsurnaliszták is, heves támadásokban pellengéreztek ki a Grósz család otrombaságait és Jókai helyzetét. A megtámadott nők védelmére *Vészi József*⁴¹ állt ki a porondra, és miután a kedvezőtlen hírek egy része Herczegtől származott, egyik közleményében olyasmit írt, hogy Herczeg lovagiasságától elvárjuk, hogy ezt a rágalmat megcáfolja. Ő azonban megüzente Vészinek, hogy ha a védelem húrjait tovább is túlfeszíti, akkor kénytelen lesz mindazt, amiről személyesen tudomást szerzett, a nyilvánosságra hozni. A vita el is maradt.

Jókairól egyébként az volt a nézete, hogy öreg korában épp úgy járt el, mint fiatal korában. Családja ellenére megszökött a menyasszonnyal. Herczeg Jókait egyébként nagyon tisztelte és szerette. Egyszer megkérdezte tőle, hogy milyen ember volt *Petőfi*? Az öreg Jókai lehorgasztotta fejét, elgondolkodott, majd kitérve két karját az égre nézve kiáltotta: „*Rettenetes ember volt!*”⁴²

Más alkalommal elvittem Herczegnek az édesapám hagyatékában levő Jókai-émlékirat másolatot, melynek eredetije a Széchényi Könyvtárban van, a Jókai hagyatékban, és mely második házasságával kapcsolatos körülményeket örökíti meg, különös élel a Hegedüs család ellen.⁴³ Nagyon érdekelte ez az írás, Csathó Kálmánnak is megmutatta. Jókainé kapzsiságára jellemzőnek tartotta, hogy már az író halála után nála érdeklődött, vajon jár-e tantiéme⁴⁴ a művek bekötési táblája után.

Sok mindenről beszéltünk még. Érdekes volt a véleménye az úgynevezett „katonai zsenikről”. Szerinte ilyen nincs. Nézeteiben sok ötletszerű, szellemes volt. Beszélt a történelmi eseményekről is. Szerinte az ő befolyása *Sztójay* kormányra jutásával teljesen megszűnt. Nem titkolta, hogy annak és a következő *Szálasi* kornak embezeit nemcsak hitvány bérenceknek tartja, hanem tőlük a magasabb rendű szellemi képességeket is megtagadta.

Herczeg Ferencet különösen érdekelte *Bethlen* István sorsa, akit egészében véve nagy eszű, kiváló államférfinak tartott, és ha meg nem buktatják, sokat várt volna tőle. *Bethlen* Margittal gyakori kapcsolatot tartott. Tőle hallotta egy alkalommal, hogy egy hazatért hadifogoly csengetett be hozzá azzal, hogy Moszkvában egy férfi szólította meg az utcán, mint hazatérőben levő hadifoglyot. A címre, név megnevezése nélkül, azt üzent, hogy jól van, és minden reggel kakaót iszik vajjas kenyérrel. Ez volt *Bethlen* szokott reggelije. Azt is Herczeg hallotta, mégpedig attól a tolmácsától, aki a beszélgetést tolmácsolta (névét nem mondta), hogy amikor *Nagy Ferenc*⁴⁵ Sztálinnál járt, Sztálin felhívta volna a figyelmét, hogy egy öreg magyar politikus van itt Moszkvában, akinek itthon még hasznát vehetnék, *Bethlen*

István. De *Nagy Ferenc* – állítólag – kijelentette, hogy „most a demokráciát építjük és nincs szükségünk grófokra”. *Nagy Ferenc* köreiből kiszivárgott hírek szerint ezt „*Nagy Ferenc csak azért mondta, mert Bethlent az itthoni népharagtól akarta megmenteni*”.⁴⁶

Nelli leányom az iskolában még olvasta Herczeg *Lószőrvtéz* című kis novelláját, mely nagyon meghatotta. Mikor megtudta, hogy hozzá megyek, megüzente, hogy külön köszöni a *Lószőrvtézt*. Ezt elmondva, az öregúr elmosolyodott és azt kérdezte: Miért nem hoztad el? Ilyen módon esett meg, hogy meghívására egész családommal felkerestük. Még a nyári kertben fogadott, ahol a gyerekek jól érezték magukat, élvezték az aranyhalakkal teli medencét, barátkoztak a szép fehér kuvasszal. Később pedig beinvitált az otthonias villába és a gyermekeket süteménnyel, a felnőtteket „saját utolsó termésű *Badacsonyi borával*” kínálta meg. Még a háború előtt megtetszett neki egy *badacsonyi szőlő*, kis présházszerű, de kényelmesen átalakított házikóval. Mondta, hogy gyönyörű naplementéket látott innen. *Tury Gyula*⁴⁷ meg is festette neki a házat, melyet a háború után, bútoraival együtt a helybeli rendőrség, úgymond „*hivatalos használatra*” igénybe is vett.

Ezt a kedves látogatást, mely alkalommal meggyőződhettem arról, hogy a gyerekek nyelvén is jól tud beszélni, vissza is adta a *Bíró* utcai házukban. Sajnos, ennek az általa megkívánt meghittségét megzavarta egy váratlan látogató.

Abban az időben dolgoztam egy nagyobb terjedelmű *Deák Ferenc* tanulmányon. Megkértem, volna-e szíves véleményt mondani? Vállalta. A tanulmány sokáig volt nála, mert mint mondta, nem könnyű neki a *Kretschmer* féle tanokba⁴⁸ belejönni, melye-

ket ugyan ismert, állítólag magát *Kretschmert* is hallotta az Akadémián, de öreg fejjel újra át kell gondolnia. Végül, mikor átadta, elismeréssel szólt az „egészen újszerű” felfogásról, mely előtte is *Deáknak* több sajátosságát megvilágítja. „*Hanem írni tudsz!*” szavakkal búcsúzott el dolgozatomtól. Gépírással átadta nekem a műre vonatkozó észrevételeit, melyek közül különösen találó, hogy nem helyesli, hogy a dolgozatban felmerül a régi kérdés: „*hinni vagy tudni*”. Egyes helyekre megállapítja, hogy nem annyira a higgadt szaktudás, hanem a patrióta jut szóhoz. Igazat kellett adnom neki, és az *Orvostörténeti Közlemények* számára ezeket a kifogásolt részeket elhagytam.⁴⁹

Még néhány érdekes adat kívánczik az emlékezésembe. Herczeg írásait, legalábbis utolsó éveiben, csak írógéppel írta. Szemüveget pedig utolsó éveiben sem láttam, hogy használt volna. Pedig több alkalommal felolvasott. *Nagy* életerő rejlett benne. Csupán az utolsó években vált észrevehetővé nagyobb testi gyengülése. Az emeletről már nem járt le, intim hálószobájában fogadott, ahol elmaradhatatlan tacsó kutyája hízelgett ölében, de a belépőket nagyon barátságatlanul tudta megugatni. Herczeg szellemi ereje is mintha hanyatlott volna. Egyes dolgok, nevek nem jutottak eszébe, a beszéd fonala pillanatokra elakadt. De nagyobb szellemi dekadencia jeleit, amíg én találkoztam vele, nem tapasztaltam nála. Utolsó találkozásaim egyike volt a 89-ik születése napja.⁵⁰ Ekkor két gyermekemmel (*Nándor* és *Lajos*) együtt kerestük fel, hogy köszöntsük. Nagyon örült nekünk, saját termésű borából még erre az ünneplésre is maradt. Ekkor még két látogatója volt: egy ma már számomra elfelejtett festőművész és *Szendrey-Karper* gitárművész. Ismere-

tes, hogy Herczegnek kevés fogékony-sága volt a zenéhez – ezt emlékirataiban többször is megemlíti –, de látható élvezettel hallgatta a szép előadást, mely alkalommal többször tapasztalhattam, hogy Bach kontrapunktikus muzsikája gitáron is mélyen szépen hat. Talán még láttam néhányszor, de 1953–1954 telén súlyos izületi betegségem ágyhoz szegezett. Ez alatt az idő alatt feleségem látogatta meg, aki nagy örömmel újságolta, hogy Her-

szemben felnyíltott embert ismertem meg személyében, bár igaz, hogy nem akartam soha erőszakosan zörgetni legbensőbbjének ajtaján.

Nem ismerem Herczeg belső életét, különösképpen nem ismerem vallási felfogását. Antal Miklós rendszeresen látogatta, de nem lelkipásztori céllal. Ezzel szemben a Széher úti kórház akkori lelkészének, Násfai István-nak⁵¹ eszébe jutott, hogy a magas korú Herczeget lelki gondozás céljá-

politikus között. Szemére hányják, hogy a nagy tömegek előtt ellenszenves osztálynak, a dzsentrinek élet-problémáival foglalkozik, azzal is nem lélektani, analitikus módon. De végre is ő annak az osztálynak problémáit tárgyalja, melyet maga is jól ismert. Meseszövése mindenkor ügyes, érdekes, ha nem is mindig mélyenszántó. Történelmi regényei nagy tudásról árulkodnak.

Takáts Sándor⁵³ történetírót, a török kor kivételes ismerőjét Herczeg, saját bevallása szerint, nagyra becsülte és néhány művéhez háttérnek számos korrajzát felhasználta. A *Fogyó hold* című regényének egyik fő alakját éppen a Tyatya – mert így nevezték baráti körben – emlékére nevezte el Takátsdeák Sándornak, mint ezt nekem ő maga mondotta. Eme gesztust Tyatya az íróról táplált és mindenfelé híresztelt jó véleményével honorálta. Anekdotikus elemként megemlíthető, hogy egy ízben Herczeg apámmal találkozáva érdeklődött, hogy „Mit csinál az öreg barát?” – „Sétálgat Budán, és sajnálja, hogy a törököknek ki kellett menniük.” – volt édesapám tréfás, de bizonyos értelemben találó felelete.

Megemlíthetem még, hogy a *Milói Vénusz két karja* című regényében, mint ő maga említette nekem, *Schwartzer Ottó*⁵⁴ nagyapámra gondolt, mikor a magán-elmegyógyintézet igazgatóját megrajzolta.

Számomra legértékesebb műve az *Élet kapuja* és a *Fogyó hold*. De mindenkor élvezettel olvasom a *Szelek szárnyán* című, sok humorral megírt, friss tengeri levegőt árasztó útirajzát.

Bizonyára eljön a kor, amikor Herczeg megítélésében nemcsak politikai magatartása és sokaktól nehezményezett „sváb” mivolta adja meg a fő hangot. Számomra a vele való kapcsolat életemnek egyik kedves epizódja marad.

A m. kir. miniszterelnök meghívója Herczeg Ferenc 80. születésnapjára (Horánszky Nándor tulajdona)

czeg mennyire rokonszenvezik velem és családjunkkal. Többé nem láttuk.

Utolsó hónapjaiban Wagner Oszkár (+1982. december 8.) barátom kezezte, aki szerint hevenyen fellépett súlyos májgyulladás végzett a 90-ik évében levő öregúrral. Betegségem idején halt meg és én a temetésére sem mehettem el, Nándi és Lajos fiam képviselte a családot. (Herczeg Ferencet 1954. február 27-én temették el a Farkasréti temetőben.)

Életem egyik érdekes és tartalmas kapcsolata volt ez. Sajnálom, hogy több nem maradt meg emlékeimben. Széles műveltségű, jó ítézőképességű, régebben talán kissé rideg, de velem

ből felkeresi. A közvetlen modorú kedves papot Herczeg szívesen fogadta és annak kérdésére örömmel felelt, hogy szívesen eleget tesz vallási kötelezettségeinek, hiszen hosszú ideje a párbaj vétsége miatt – tudtával – kiközösített állapotban van. Mint Násfai elbeszélte, alázatosan meggyónt és megáldozott. Megjegyezte, hogy mindig katolikusnak tartotta magát, és örül, hogy ezzel az aktussal az Egyház ismét befogadta.

Természetesen nem lehet céлом, hogy Herczeg Ferencről, mint íróról nyilatkozzam. Ma⁵² általában divatos az őt lebecsülő, elítélő kritika, melynél nem tesznek különbséget az író és a

JEGYZETEK

- ¹ Számos munka foglalkozott Herczeg Ferenc életével, pályafutásával, jellemrajzával. E helyütt csak néhányra utalhatunk: *Surányi Miklós: Herczeg Ferenc. Életrajz.* Bp., 1925, Singer és Wolfner. 183 p.; Továbbá marxista szempontokkal: *Németh G. Béla: Az „úri középosztály” történetének egy dokumentuma: Herczeg Ferenc emlékezései.* In: *Herczeg Ferenc: Emlékezései.* Bp. 1985, Szépirodalmi K. 5–32. p.; *Nagy Péter: Herczeg Ferenc és színművei. Irodalomtörténet,* 1974. 4. sz. 866–910. p.; végül emlékező szándékkal: *Furkó Zoltán nyomán (Fent és lent. Százötven éve született Herczeg Ferenc) Kapu,* 2013. 8. sz. 49–55. p.). Példaként két, ma is időszzerű megnyilatkozására utalunk. 1. *Pesti Hírlap,* 1944. január 1. Herczeg Ferenc vezércikkében írja, hogy „Magyarország nélkül nincs Európa, legalább nincs egészséges, békés Európa”. – 2. *Pesti Hírlap,* 1944. március 12. „A törpe zsenije a gyűlölet.” A „törpe kárteknő”. Ha a törpék nagy számban lepik el a közéletet, akkor mindent tönkretesznek. Tudományos igényű feldolgozás: *Gazdag László: Herczeg Ferenc, a politikai publicista.* Pécs, 2013. – (A Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar interdiszciplináris doktori iskola „Európa és a magyarság a 18–20. században. Doktori program.) – Legújabban jelent meg: *Egy patricius a titkok kapujában. Tanulmányok és dokumentumok Herczeg Ferenc születése 150. évfordulójának tiszteletére.* Zenta, Vajdasági Magyar Művelődési Intézet, 2014.
- ² *Horánszky Lajos* (1871–1944), jelen írás szerzőjének nagyapja, író, publicista, banki szakember, az Országos Tisza István Társaskör igazgatója, a Budai Aurora Társaság alapítója. Közreműködött az alsósztrigovai Madách-síremlék és a budapesti Tisza István-szobor létrejöttében.
- ³ *Id. dr. Horánszky Nándor* (1899–1976), jelen írás szerzőjének édesapja, ideg- és elmegyógyász, orvostörténész. A budai II. kerületi Ideggondozó Intézet főorvosa.
- ⁴ 1902. 381–382. p. III. 389., 390. p.
- ⁵ *Horánszky Lajos* testvére, *Dezső* (1869–1927), a MÁV forgalmi osztályának a vezetője, aki jó viszonyt ápolt Herczeg Ferencsel, de közelebbit nem tudunk erről a kapcsolatról.
- ⁶ [1920] *Herczeg Ferenc: Két arckép: Tisza István. Károlyi Mihály.* Bp. 1920, Singer és Wolfner. 31 p. – MTAK O. 4477 – Újra megjelent Salamon Konrád utószavával, az eredetiben nem közölt mottó idézetekkel. Bp. 2005, Auktor K. 55 p. – [1926] *Herczeg Ferenc: Graf Stephan Tisza.* (Geleitwort von Georg von Ottlik.) Wien – Bp. 1926. Eligius Verl. 53 p., 11 t. (Das moderne Ungarn I. Statsmänner) – OSZK 266.526; Országgyűlési Könyvtár Ogy. C/2-2219 – Ismerteti: *Ungarische Jahrbücher,* 1926. – [1929] *Herczeg Ferenc: Gróf Tisza István.* In: *Magyarország Vereckétől napjainkig.* 1. köt. Bp. 1929. – [1939] *Herczeg Ferenc: Gróf Tisza István.* – Tisza István, az ember. (1921). In: *Tanulmányok.* I. Bp. 1939, Singer és Wolfner. 9–37., 39–53. p. – Gyűjteményes díszkiadás 38.
- ⁷ [1921] A *Budapesti Hírlap* tudósítása. (1921. február 26.) *Idézi Furkó Zoltán: Fent és lent. Százötven éve született Herczeg Ferenc. Kapu,* 2013. 8. sz. 49–55. p. – A Tisza évkönyvben megjelent írásról lehet szó: *Herczeg Ferenc: Tisza István, mint ember. TÉ.* 1922. 94–106. p.
- ⁸ [1925] *Herczeg Ferenc: Tisza István és a magyar nép.* (Elmondta 1924. október 31-én a Tisza István-Emlékbizottság által rendezett gyászünnepélyen.) *TÉ.* 1925. 14–23. p. – [1926] *Herczeg Ferenc: Beszéd a geszti sírboltnál,* 1926. november 3-án. *TÉ.* 1926–1927. 84–86. p.
- ⁹ *Herczeg Ferenc* kézzel írt levelei *Horánszky Lajos*hoz. Bp. 1927. okt. 27. A levélben kondoleál *Dezső* bátyja halálakor, akihez ifjabb éveikben szoros és meleg barátság fűzte. – Bp., 1943. október 13-án pedig *Irma* nővére elhunyt alkalmával is kifejezi részvétét.
- ¹⁰ *Herczeg Ferenc* kézzel írt levele *Horánszky Lajos*hoz. Bp., 1924. nov. 8. Azt is írja, hogy bármely más napon szívesen jönne, mert *Takáts Sándor*t is szeretné látni. – A másik kimentést kérő levele: *Herczeg Ferenc* gépelt levele *Horánszky Lajos*hoz. Bp., 1934. jún. 7. *Ravasz László* már megkereste, és neki is megmondta, hogy nagy sajnálatára nem tudja elvállalni a Tiszáról szóló előadást, tudniillik be kell fejeznie még a nyáron egy irodalmi munkát. Reméli, hogy távolmaradását nem veszi rossz néven.
- ¹¹ *Horánszky Lajos előadása* december 3-án a Tisza István Társas Körben *Fejérváry Géza báró és a magyar honvédség* címen. Megjelent: *Magyar Katonai Közlöny,* 1927. XV. évf. 2. füz. (február) 118–133. p.
- ¹² *Herczeg Ferenc* kézzel írt levele *Horánszky Lajos*hoz. Bp., 1926. dec. 4.
- ¹³ Sok ismert személyiség mellett tagja volt az *Aurorának* *Kenedy Géza* is, akinek ügyvédi irodájában joggyakornokoskodott *Herczeg Ferenc.*
- ¹⁴ A Kereskedelmi Akadémia hallgatója volt.
- ¹⁵ „A kaszinó helyisége még a Nemzeti Színház (azóta lebontott) bérházában volt, a híres Szikszay-sarok fölött”, írja *Herczeg Emlékezéseiben.* (Bp., 1939. 33. p.) A helyszín tehát a Rákóczi (volt Kerepesi) út és a Múzeum-, ill. Kiskörút (volt Országút) sarka. *Szikszay* vendéglős volt a Nemzeti Színház épületében.
- ¹⁶ *Fall Endre – Borbély Endre: Román rémuralom Erdélyben.* Bev. *Herczeg Ferenc.* Bp. 1936.
- ¹⁷ Természetesen elképzelhető, hogy az író emlékezései az idő múlásával esetenként csak megközelítően adják vissza a történeteket.
- ¹⁸ *Herczeg Ferenc* gépelt levele *Horánszky Lajos*hoz. Bp. 1936. XI. 3.
- ¹⁹ A dráma megjelenési adatai: Bp., 1925, Singer és Wolfner. 112 p.
- ²⁰ *Herczeg Ferenc* kézzel írt levele *Horánszky Lajos*hoz. Bp., 1927. máj. 14.
- ²¹ *Kiss Ferenc* (1893–1978) színész, a „Népbíróság” „háborús bűnösként” börtönre ítélte. Később különböző vidéki színházakban működött.
- ²² *Hegedüs Loránt* (1872–1943) gazdaságpolitikus, az 1920-as években pénzügyminiszter (1920–21), író, publicista, az MTA tagja.
- ²³ Az öt felvonásos drámát a *Huszadik Század* 1926 októberében ismerteti, és ebben felveti, hogy A Híd ellendrámájaként írta-e meg *Hegedüs* a *Kossuth*-munkát, hiszen *Herczeg Széchenyiről* írott munkáját nem lehet felülmúlni.
- ²⁴ *Herczeg* igen tisztelte *Görgey*t, aki megnézte *Bizánc* című darabját és egy szoborral gratulált, de az író kérésére megkapta a táborkodóknak dedikált 1848-as dagerotípjét is „*azt a gyönyörű sokatmondóan komor katonafejet, amely némileg emlékeztet Tisza Istvánra.*” In: *Herczeg Ferenc Emlékezései.* A gótikus ház. Bp., 1939. 274. p.
- ²⁵ A *Várhegy, A gótikus ház után Hűvösvölgy* címen írta meg emlékiratainak befejező kötetét, mely csak 1993-ban jelent meg a Szépirodalmi Kiadónál.

- ²⁶ Valóban, Horánszky munkája csak 1994-ben jelenhetett meg: Horánszky Lajos: Tisza István és kora. 1-2. köt. Sajtó alá rendezte, bevezette, mutatókkal ellátta és szerkesztette: Horánszky Nándor. Közreműködött: H. Kiss Zsuzsanna. Bp., 1994. Tellér K. (Eper Grafikai Stúdió-Franklin Ny.) 1. köt. 728 p. 2. köt. 729–1427. p.
- ²⁷ Kuczka Péter (1923–1999) író, újságíró, a Magyar Írószövetség szervező titkára.
- ²⁸ A Ligáról szóló szakirodalomból két munkára utalunk. Kovács Anikó: Adalékok a magyar revíziós mozgalom történetéhez. Régió – Kisebbség, politika, társadalom, 1994. 3. sz. – Zeidler Miklós: A Magyar Revíziós Liga. Rubicon, 1997. 1. sz.
- ²⁹ Furkó nyomán: Furkó Zoltán: Fent és lent. Százötven éve született Herczeg Ferenc. Kapu, 2013. 8. sz. 49–55. p. – Budapesti Hírlap, 1931. március 15. (9. old.): A március 15-i ünnepségen a Revíziós Liga elnökeként mondta: „A revíziós mozgalomnak első periódusa, a felvilágosító munka az ellenséges propagandával szemben, lezajlott. Ez a propaganda hármasság irányult. Rá akarták sütni a magyar nemzetre a háborús felelősség bélyegét, de ma már tudja az egész világ, hogy éppen Tisza István volt a háború legerősebb ellenzője. Azt híresztelte rólunk az ellenséges propaganda, hogy elnyomtuk kisebbségeinket. [...] A harmadik vád az volt, hogy a magyar nép nem elég demokratikus. A demokráciának a polgári egyenlőség az alapja. De lehet-e polgári egyenlőségről beszélni az utódállamokban, ahol a magyarokat emberszámba sem veszik, üldözik vallásukban, nyelvükben, kultúrájukban és vagyonukban?” – Budapesti Hírlap, 1931. június 9.: Megalakult a soproni Revíziós Liga. Ott mondta Herczeg: egyetlen békeszerződés sem volt olyan becstelen, mint a trianoni. Hol érvényesültek a wilsoni elvek? „a szerbeket megjutalmazták a sarajevói gyilkosságért, a cseheket az árulásért, de nem tudja, hogy mit jutalmaztak az oláhoknál? Talán a katonai bátorságot és a vitézséget? S ha Csehszlovákiát nézzük, olyan állapot alkottak, amelynek sem etnográfiai, sem történelmi, sem gazdasági létalapja nincs. Az egész Csehszlovákia tisztán csak egy hamis kártyás ügyeskedése... De végül ostoba a trianoni békediktátum azért is, mert gazdasági egységeket felbontásával Kelet-Európában gazdasági káoszt teremtett.” A Liga a nemzeti szempontokat és az önrendelkezés elvét hirdette. – Budapesti Hírlap, 1934. június 21.: A Liga ülésén Herczeg beszélt a kisebbségek elnyomásáról, az elképesztő hírekről, amelyek a magyarok soráról érkeznek.
- ³⁰ Úgy emlékszem, hogy a Kék róka c. művéről van szó. (H. N.)
- ³¹ Repin, Ilja Jefimovics (1844–1930) orosz festő. A festménynek több elnevezése is van: Zaporozsjei kozákok levele IV. Mohamednek, A kozákok ultimátuma a szultánnak.
- ³² Oroszországi utazásáról és Repin festészetéről lásd: Herczeg Ferenc emlékezései. A gótikus ház. Bp., 1939, Singer és Wolfner. 176–189. p.
- ³³ Csathó Kálmán (1881–1964) író
- ³⁴ Kornis Gyula (1885–1958) a piarista rend tagja, kultúrpolitikus, az MTA tagja.
- ³⁵ A folyóirat 1940–1944 között jelent meg. Zilahy egyébként a Herczeg szerkesztette Magyar Figyelő című lapnak is dolgozott.
- ³⁶ Fedák Sári (1879–1955) színésznő. 1945 után a „Népbíróság” a háborúban betöltött szerepe miatt egy év börtönre ítélte.
- ³⁷ Márkus Emília (1860–1949) színésznő, a Nemzeti Színház örökös tagja.
- ³⁸ Bajor Gizi (1893–1953) színésznő, a Nemzeti Színház örökös tagja. Férjével, dr. Germán Tibor orvossal együtt lettek öngyilkosok.
- ³⁹ Wlassics Gyula, báró (1852–1937) jogász, kultúrpolitikus, az MTA tagja. 1895–1903 között vallás- és közoktatásügyi miniszter.
- ⁴⁰ Fényes László: Jókai Mór utolsó évei. (Tanú-vallomások.) Bp. 1904. 30 p., illetve Fényes László: Jókai Mór utolsó évei körül. Válasz Vészi Józsefnek. Bp. 1904. 31 p.
- ⁴¹ Vészi József: Hiénák Jókai sírján. Válasz egy pamfletre. Bp. 1904. 38 p.
- ⁴² Természetesen nem a költészetére tette ezt az utalást Herczeg. Az író méltó módon értékeli munkásságát, például a Kisfaludy Társaságban tartott előadásán: Petőfi. In: Magyar klasszikusok. Bp. 1920, Franklin. 26–44. p.
- ⁴³ Jókai Mór rokoni kapcsolatba került a Hegedüs családdal, ugyanis Jókai testvérenek, Károlynak a leányát, Jolánt vette feleségül Hegedüs Sándor. E házasságból született Hegedüs Loránt.
- ⁴⁴ Osztalék, ebben az esetben jogdíj.
- ⁴⁵ Nagy Ferenc (1903–1979) politikus, miniszterelnök (1946–1947)
- ⁴⁶ Érdekes felvetések, de a valóságot ma már nehéz lenne feldehárítani.
- ⁴⁷ Tury Gyula (1866–1932) festő
- ⁴⁸ Ernst Kretschmer (1888–1964) német ideggyógyász több művében (például: Körperbau und Charakter. IV. Aufl. Berlin, 1925, Springer) a lelkialkatot illetően csoportokat, ún. biotípusokat állított fel, melyeknek bizonyos testalkati sajátosságok felelnek meg. A biotípusok a ciklotim és schizotim lelkialkatúak csoportja. Előbbiek magyarul nyílt jelleműeknek, utóbbiakat zárkózott jelleműeknek is szokás nevezni. Kretschmer elméletében megkülönböztetett piknikus, aszténiás, leptoszóm és diszplasztikus emberi alkatot, melyekhez ciklotim, schizotim és ötvözött karaktereket párosított. Kretschmer eredeti kutatásait később kibővítve, mint harmadik biotípust, a viszkózus temperamentumot írta körül.
- ⁴⁹ Deák Ferenc lelki alkatának és betegségének befolyása pályájára. = Orvostörténeti Közlemények, 1972. Tom. 64/65. 13–32. p. – Különlenyomatban is megjelent. – A teljes mű Deák születésének 200. évfordulójára látott napvilágot, amelyet az elhagyott részekkel teljes egészében közöltünk: Horánszky Nándor, id.: Deák Ferenc lelkialkata és befolyása pályájára. 1803. október 17. – 1876. január 28. Sajtó alá rend. ifj. Horánszky Nándor. Bev. Várady Géza. Utószó: ifj. Horánszky Nándor. Bp. 2003, Kairosz. 155, [3] p. Illusztr.
- ⁵⁰ Szeptember 22.
- ⁵¹ Násfai (Niedermann) István (1907–1989) áldozópap, hittanár, a Széher úti kórház lelkésze. Több plébánián működött. Valószínűleg tartom, hogy mind Násfai Istvánnal, mind dr. Wagner Oszkárral Édesapám hozta össze Herczeg Ferencet. (H. N.)
- ⁵² Az 1950-es, 60-as évekről van szó.
- ⁵³ Takáts Sándor (1860–1932) piarista pap, történész, a török kor jeles kutatója. Dolgozott a bécsi udvari kamarai levéltárban. A Képviselőház levéltárának vezetője.
- ⁵⁴ Babarcsi Schwartzter Ottó, báró (1853–1913) ideg- és elmeorvos, a Schwartzter elmeorvosi intézet vezetője, az igazságügyi elmeorvosnő utódja, majd két évtizedig a Magyar Vöröskereszt főigazgatója.